

UDK: 94(497.5)''1941/1945''
351.778.2(497.6Sarajevo)''1941/1945''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 22. 1. 2024.

Prihvaćeno: 27. 2. 2024.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v56i1.29275>

Prehrana grada Sarajeva tijekom Drugoga svjetskog rata^{*}

NIKICA BARIĆ

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Hrvatska

nbaric@isp.hr

Prilog, uglavnom na temelju izvora iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, opisuje kako je bila organizirana prehrana Sarajeva tijekom Drugoga svjetskog rata, kad se taj grad nalazio u sastavu Nezavisne Države Hrvatske. Prikazana je nedovoljna opskrbljenost Sarajeva hranom u tom razdoblju, što se u prilogu povezuje sa širim problemom vlasti Nezavisne Države Hrvatske u rješavanju prehrane svojega stanovništva.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Nezavisna Država Hrvatska; Sarajevo; opskrba; prehrana

Uvod

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) opskrba stanovništva hranom nalazila se pod strogim nadzorom državnih vlasti. Za pitanje prehrane bile su zadužene različite ustanove, na početku Državno ravnateljstvo za prehranu, a zatim nekoliko ministarstava (Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu, poslije Ministarstvo narodnog gospodarstva i, konačno, Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane). Postojale su i posebne državne tvrtke zadužene za otkup poljoprivrednih proizvoda. Među njima treba osobito istaknuti Državnu poslovnu središnjicu za zemaljske proizvode (ZEMPRO), odnosno od početka 1944. godine Državnu opskrbnu poslovnu središnjicu (DOPOS).¹

Navedene ustanove bile su zadužene za otkup poljoprivrednih proizvoda kojima je trebalo osigurati prehranu stanovništva u gradovima, prehranu oružanih snaga NDH, kao i opskrbu stanovništva u „pasivnim” dijelovima države, koji nisu proizvodili dovoljno hrane za vlastite potrebe te su ovisili o

^{*} Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Političko ozračje i represija u Hrvatskoj i Jugoslaviji od 1941. do 1995. - selektivna sjećanja i interpretacije“ koji financira Europska unija programom NextGenerationEU, broj projekta 380-01-02-23-44.

¹ SUNDHAUSSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens*, 263-276. Također vidi: BARIĆ, „ZEMPRO/DOPOS”, 285-315.

dopremi hrane iz „aktivnih” krajeva poput Slavonije i Srijema. Zbog ratnih okolnosti poljoprivredna proizvodnja i opskrba stanovništva u NDH nailazile su na brojne poteškoće. Sustav racionirane opskrbe, uspostavljen da bi stanovništvu bile osigurane zajamčene količine živežnih namirnica po umjerenim cijenama, pokazao se neučinkovitim. Postojala je i mogućnost kupovine hrane na slobodnom tržištu, ali po cijenama koje su neprestano rasle, što je ubrzo dovelo do širenja crnoga tržišta.²

Poseban problem bio je prijevoz hrane iz „aktivnih” u „pasivne” krajeve. Važna točka na tom putu bio je Brod na Savi, gdje se željezničke kompozicije normalnoga kolosijeka s hranom iz Slavonije i Srijema morale pretovariti u vagone bosanske uskotračne pruge da bi hrana zatim bila prevezena u Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju. Vlakovi su ubrzo postali glavno sredstvo krijumčarenja hrane iz „aktivnih” u „pasivne” krajeve unatoč različitim mjerama vlasti da se to onemogući.³

Cilj je ovoga priloga, uglavnom koristeći se izvorima iz Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, prikazati kako je grad Sarajevo za vrijeme NDH bio opskrbljivan hranom. Sarajevo je po broju stanovnika bio drugi po veličini grad u NDH, a bio je i sjedište Velike župe Vrhbosna, u čijem je sastavu bilo više kotara u istočnoj Bosni.

1941. godina

Općinski ured za snabdijevanje grada Sarajeva počeo je djelovati još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, krajem 1940. godine. Nakon što je u Sarajevu uspostavljena uprava NDH osnovan je Gradski aprovizacioni ured (poslije preimenovan u Gradski opskrbeni ured). Po osnutku toga ureda na njegovu čelu nalazio se Šefkija Bubić, profesor Državne trgovačke akademije u Sarajevu. Ured je namirnice primljene od državnih vlasti distribuirao preko oko 250 sitnih trgovaca, odnosno njihovih bakalnica. Neke od bakalnica imale su mnogo kupaca, čak više tisuća, a druge samo nekoliko desetaka. Bilo je pokušaja racionalizacije, odnosno da se hrana kojom je raspolagao Gradski aprovizacioni ured ne prodaje preko malih bakalnica, ali je to nailazilo na otpor i nije provedeno.⁴

Tako je Gradski aprovizacioni ured bio zadužen opskrbljivati Sarajlije svim racioniranim, ali i nekim živežnim namirnicama koje su bile u slobodnoj prodaji. Ipak, neke skupine potrošača u Sarajevu nisu bile opskrbljene preko Gradskoga aprovizacionog ureda. Radnike Hrvatskih državnih željeznica opskrbljivala je Željeznička potrošačka zadruga, a odvojeno su opskrbljivane i bolnice i određene druge ustanove.⁵

² SUNDHAUSSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens*, 263-276.

³ BARIĆ, „Brod na Savi i krijumčarenje hrane”, 163-196.

⁴ HR-HDA-211-HDS NDH, Broj: 1735/1942.

⁵ *Isto*.

Već krajem 1941. postojala je zabrinutost da će doći do nestašice hrane u Sarajevu i drugdje u Bosni. Početkom studenoga te godine zapovjednik III. zbornog područja u Sarajevu obratio se Ministarstvu domobranstva NDH objašnjavajući da je zbog približavanja zime i djelovanja ustanika domobranstvo u Bosni potrebno na vrijeme opskrbiti većim zalihama hrane:

„Na domaku smo zime, gdje usled snjegova, redovni prekidi pruga po Bosni, mjesečno traju po nekoliko dana. Ako se ovoj redovnoj godišnjoj pojavi dodaju i sadanje prilike, t. j. da pobunjenici prave česta i osjetna kvarenja pruga, to će zastoji u prometu biti u dogledno vrijeme, vjerovatno sve veći (...).”⁶

Nedugo potom Hasan Demirović, načelnik grada Sarajeva, uputio je brzojav Ministarstvu za obrt, veleobrt i trgovinu. I on je tražio da se u Sarajevo uputi čak 400 vagona hrane „prije mrazeva” jer prijevoz hrane poslije neće biti moguć.⁷

Državno ravnateljstvo za prehranu doznačilo je tijekom listopada i studenoga 1941. za prehranu grada Sarajeva i Velike župe Vrhbosna veće količine krušne hrane, ali je krajem studenoga ocijenilo da je opskrba Sarajeva otežana zbog niza razloga, a posebno zbog „četničko-komunističke akcije” s obzirom na to da ustanici pljačkaju hranu i sprečavaju seljake iz okolice Sarajeva da u grad dopreme i prodaju hranu koju proizvode.⁸

Ustaška djelatna bojna u Sarajevu je sredinom studenoga 1941. organizirala podjelu hrane za 1500 gradskih siromaha.⁹ Takva akcija nesumnjivo je imala i političko-promidžbenu poruku, odnosno trebala je pokazati skrb vlasti NDH, tj. ustaških postrojbi za potrebe stanovništva.

Krajem 1941. u zagrebačkom *Hrvatskom narodu* objavljeni su tekstovi o opskrbi grada Zagreba. Ti će tekstovi, nehodično, upravo u Sarajevu izazvati nezadovoljstvo. Tako je *Hrvatski narod* 19. prosinca 1941. pisao da će Zagrepčani u racioniranoj opskrbi moći kupiti 250 g masti po osobi.¹⁰ Već 23. prosinca Gradski aprovizacioni ured u Sarajevu uputio je dopis ministru za obrt, veleobrt i trgovinu dr. Dragutinu Tothu, žaleći se da ne raspolaže dovoljnim količinama hrane. U dopisu je spomenut i navedeni podatak o opskrbi Zagrepčana objavljen u *Hrvatskom narodu* s obzirom na to da je on izazvao „revolt” među Sarajlijama, koji su krivili svoj aprovizacioni ured da nije u stanju osigurati živežne namirnice u količinama koje su na raspolaganju Zagrepčanima.¹¹

Hrvatski narod objavio je 24. prosinca 1941. da je od 19. do 22. prosinca na zagrebačke kolodvore stiglo 2312 vagona hrane, ogrjeva i ostale robe, što

⁶ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 176/1941.

⁷ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 162/1941.

⁸ HR-HDA-223-MUP NDH, Broj: 3964/1941., I. A.

⁹ PELESIĆ, „Sarajevo u Drugom svjetskom ratu”, 376.

¹⁰ „Važna obavijest Gradske aprovizacije o prodaji živeža”, *Hrvatski narod* (Zagreb), 19. 12. 1941., 6.

¹¹ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 10/1942. i 62/1942.

je trebalo biti dovoljno za opskrbu Zagreba.¹² Ta obavijest privukla je pozornost Ismeta Gavrankapetanovića, velikoga župana Velike župe Vrhbosna. On je zatražio od Željezničke postaje Sarajevo da ga izvijesti koliko je vagona s potrepštinama u spomenutom razdoblju dopremljeno u Sarajevo te je primio odgovor da je riječ o 18 vagona hrane i ogrjeva.¹³

Gavrankapetanović se početkom siječnja 1942. u vezi s time obratio vlastima u Zagrebu. Objasnio je da Zagreb ima 300.000, a Sarajevo 100.000 stanovnika. Ako je Zagreb pred Božić opskrbljen s 2312 vagona, onda bi Sarajevo, u skladu s tri puta manjim brojem stanovnika, trebalo primiti oko 770 vagona, a primilo ih je samo 18. Gavrankapetanović je primijetio da se Zagreb nalazi u „bogatom i mirnom kraju”, pa seljaci iz okolice mogu u grad dopremiti svoju hranu na prodaju. Nasuprot tome, Sarajevo je opkoljeno „četničko-komunističkim bandama”, što onemogućava seljacima iz okolice da svoju robu prodaju u Sarajevu. Osim toga, Zagreb sigurno raspolaže i zalihama hrane, a njih u Sarajevu nema, pa se sva hrana koja se dopremi željeznicom odmah podijeli potrošačima. Zato je Gavrankapetanović od vlasti u Zagrebu zatražio da ozbiljno povedu računa da bi Sarajevo ubuduće bilo bolje opskrbljeno:

„Kao dobrog Hrvata veseli me, da je naš glavni grad Zagreb za Božić bio tako dobro opskrbljen živežom i ogrjevom, ali mislim da je (...) trebalo malo više računa voditi i o potrebama po veličini drugog grada u državi – Sarajeva – i dostaviti mu barem jedan mali dio onoga, što bi mu prema broju stanovnika pripadalo.”¹⁴

Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu odgovorilo je velikom županu Gavrankapetanoviću i Gradskoj aprovizaciji u Sarajevu. Objasnjeno im je da ni Zagreb u prethodnim mjesecima nije bio dovoljno opskrbljen, pa su navedene obavijesti u *Hrvatskom narodu* zapravo trebale „smiriti duhove” među Zagrepčanima. Uostalom, dio željezničkih pošiljaka koje su pred Božić stigle u Zagreb bio je namijenjen preradi u zagrebačkim tvornicama, a dio je iz Zagreba trebao biti upućen na druga odredišta.¹⁵

1942. godina

Unatoč opisanim žalbama koje su iz Sarajeva upućivane vlastima u Zagrebu, stanje se nije popravilo ni početkom 1942. godine. Tada je sarajevski Gradski aprovizacioni ured upozoravao da je, nakon što se u Zagrebu odredi isporuka određenih količina hrane za Sarajevo, potrebno gotovo mjesec dana da ta hrana stigne na odredište. Zato je predloženo da se pošiljke hrane odrede za tri mjeseca unaprijed, čime bi se izbjegle nestašice u Sarajevu.¹⁶

¹² „Velika doprema živeža i ogrjeva u Zagreb”, *Hrvatski narod*, na Badnjak 1941., 7.

¹³ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 10/1942. i 62/1942.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 496/1942.

Početak 1942. u Zagrebu je počeo zasjedati Hrvatski državni sabor. Budući da je veliki župan Gavrankapetanović bio imenovan saborskim zastupnikom, svoje sudjelovanje u radu Sabora iskoristio je da pokuša poboljšati opskrbu Sarajeva hranom. Tako je u Zagrebu razgovarao sa Stjepanom Heferom, velikim županom u Osijeku, te su dogovorili da se Sarajevo opskrbi mlijekom i mliječnim proizvodima te zaklanom peradi s područja Velike župe Baranja.¹⁷

Gavrankapetanović je početkom ožujka 1942. o svojem dogovoru s Heferom obavijestio Zajednicu za mljekarstvo i Zajednicu za perad i divljač, kojima je poručio da nisu na zadovoljavajući način opskrbile Sarajevo proizvodima za koje su zadužene. Upravo se zato on sporazumio s Heferom te je od obje zajednice zatražio da se slože s tim dogovorom. O navedenom je Gavrankapetanović obavijestio i ministra za obrt, veleobrt i trgovinu dr. Totha, podsjetivši ga da su i osobno razgovarali o nedovoljnoj opskrbi Sarajeva hranom. Od Totha je zatražio da se složi s dogovorom koji je sklopio s velikim županom Heferom i da naredi Zajednici za mljekarstvo i Zajednici za perad i divljač da taj dogovor provedu.¹⁸

Pregledani izvori ne govore je li Gavrankapetanović uspio provesti dogovor s Heferom, ali navedeno pokazuje da nije imao povjerenja u državni sustav opskrbe te je problem opskrbe Sarajeva pokušavao riješiti izvan toga sustava.

U međuvremenu je od 1. siječnja do 10. travnja 1942. Gradski aprovizacioni ured u Sarajevu opskrbio svakoga stanovnika toga grada s 19 kg brašna i 3 kg šećera, kao i manjim količinama drugih živežnih namirnica.¹⁹

U travnju 1942. Sarajevo je posjetio dr. Franjo Sučević, izaslanik Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu, da ispita probleme u opskrbi Sarajeva i drugih dijelova srednje i istočne Bosne. Sučević je 15. travnja obišao tržnice u Sarajevu, gdje su građani mogli kupiti hranu koja nije bila racionirana. Primijetio je da je izbila tučnjava pri prodaji jaja te je gradski stražar morao čuvati red i paziti da svaki kupac kupi po pet komada jaja. Tržnice su bile razmjerno dobro opskrbljene suhim mesom i kobasicama, za kojima nije vladala veća potražnja, a moglo se kupiti i različitoga povrća. Velika je potražnja bila za svježim mesom, pa su se pred mesnicama stvorili dugački redovi, u kojima su stotine ljudi čekale da kupe meso.²⁰

Sučević je tijekom posjeta Sarajevu veliku pozornost posvetio djelovanju Gradskoga aprovizacionog ureda, u čijem je radu primijetio brojne slabosti. Ured nije bio popunjen osposobljenim osobljem niti je vodio točnu evidenciju o podjeli hrane. Tako su neki potrošači primali hranu od Gradskoga aprovizacionog ureda, ali i iz drugih izvora. Poseban problem bile su različite zloupotrebe potrošačkih iskaznica (o čemu ću pisati poslije u ovome prilogu), pri

¹⁷ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 613/1942.

¹⁸ *Isto.*

¹⁹ HR-HDA-211-HDS NDH, Broj: 1735/1942.

²⁰ *Isto.*

čemu Gradski aprovizacioni ured nije bio u stanju provesti cjelovitu reviziju tih iskaznica.²¹

Bilo je i slučajeva da se Gradskom aprovizacionom uredu upute molbe za dodjelu hrane kojima se udovoljavalo bez provjere navoda u molbama. Također se hrana izdavala pojedincima na temelju preporuka raznih državnih, domobranskih ili ustaških vlasti, ili preporuka sarajevskoga Gradskog poglavarstva. Osim toga, Gradski aprovizacioni ured morao je određene količine hrane ustupiti za prehranu izbjeglica ili domobranstva. Kad je riječ o ustanovama ustaškoga pokreta i ustaškim dužnosnicima, oni su dobivali hrane „koliko to zatraže”. Na temelju svega navedenog moglo se zaključiti da je Gradski aprovizacioni ured hranu dijelio „nekom šakom a nekom kapom”, pa su neki dobivali „premalo, a drugi previše”. Zato je Sučević smatrao da bi trebalo srediti knjigovodstvo i evidenciju toga ureda i nad njegovim radom uspostaviti bolji nadzor.²²

I dok su najveće količine hrane za Sarajevo stizale s područja sjeverno od rijeke Save, Sučević je također ustanovio da je zemljište u Bosni koje je pod nadzorom vlasti NDH, odnosno njezinih oružanih snaga, a koje se prethodno nije obrađivalo „desetinama godina”, ponovno privedeno poljoprivrednoj proizvodnji uz pomoć vlasti i „dobre volje” stanovništva. To je učinjeno i u kotaru Sarajevo, dakle na području koje je okruživalo grad Sarajevo.²³ Očito, u okolnostima rata i nestašice hrane, tako se težilo doći do dodatnih količina poljoprivrednih proizvoda.

U sklopu proslave dana njemačkih oružanih snaga, njemačka posada u Sarajevu je 30. ožujka 1942. podijelila građanima 5000 obroka.²⁴ Njemačka vojska posebno će važnu ulogu u opskrbi Sarajeva odigrati u drugoj polovini iste godine. Početkom 1942. u Sarajevo je stigao Aleksandar Benak, koji je u tom gradu djelovao kao opunomoćenik ministra unutarnjih poslova NDH. Benak i predstavnici Velike župe Vrhbosna će u ljeto 1942. s njemačkom 718. pješачkom divizijom dogovoriti da se, pod zaštitom njemačke vojske, u različitim dijelovima Bosne otkupi hrana za potrebe grada Sarajeva i Velike župe Vrhbosna. Ta je akcija prvo provedena na području kotara Bijeljina, odnosno u bogatom poljoprivrednom kraju Semberije u sjeveroistočnoj Bosni.²⁵

Naknadno su u Bijeljini stigli predstavnici Ministarstva za obrt, veleobrt i trgovinu i ZEMPRO-a, koji su se s njemačkom vojskom dogovorili da otkup poljoprivrednih proizvoda provedu nadležne hrvatske ustanove. Od kraja kolovoza do sredine rujna 1942. njemačka vojska i poslije ZEMPRO otkupili su na području kotara Bijeljina oko 330 t pšenice, 260 t krumpira, 140 t zobi, 11 t graha i određene količine druge hrane. Najveći dio toga prevezen je u Sarajevo.²⁶

---

²¹ *Isto.*

²² *Isto.*

²³ *Isto.*

²⁴ PELESIC, „Sarajevo u Drugom svjetskom ratu”, 376.

²⁵ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 1543/1942.

²⁶ HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 1642/1942.

Predstavnici ZEMPRO-a nisu bili zadovoljni time što je njemačka vojska pri prikupljanju hrane samostalno odredila otkupne cijene poljoprivrednih proizvoda. Te cijene bile su znatno veće od onih određenih po vlastima NDH. Takve cijene motivirale su seljake da predaju svoje proizvode u otkup, ali su remetile odredbe koje je po tom pitanju donijela NDH. S druge strane ova akcija, u kojoj je ključnu ulogu imala njemačka vojska, osigurala je znatne količine hrane za prehranu Sarajeva. Nakon što je dovršen otkup hrane na području Bijeljine predstavnici ZEMPRO-a su, uz osiguranje njemačke vojske, krenuli u otkup viškova hrane i u drugim dijelovima Bosne. Tu je hranu trebalo dopremiti u skladište ZEMPRO-a u Alipašinu Mostu. Nijemci su zahtijevali da se hrana u prvom redu upotrijebi za prehranu Sarajeva, ali i drugih gradova u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. Pritom su tražili da i oni sudjeluju u odluci vlasti NDH kamo će biti upućena navedena hrana.²⁷

Zapovjedništvo njemačke 718. pješačke divizije u jednom će izvještaju iz listopada 1942. navesti da je svojom akcijom dopreme hrane iz Bijeljine bitno popravljena prehrana stanovništva Sarajeva.²⁸ Aleksandar Benak spomenut će u dopisu iz studenoga 1942. da mu je, uz pomoć njemačke vojske, uspjelo za prehranu grada Sarajeva osigurati oko 2100 t hrane. Ipak su do studenoga 1942. i te zalihe bile gotovo potpuno potrošene.²⁹

1943. godina

Nisam pronašao podatke o opskrbi Sarajeva tijekom prve polovine 1943. godine. Prema podacima Velike župe Vrhbosna s kraja lipnja 1943., u Sarajevu je u tom razdoblju stigla pošiljka ječmenoga brašna koje je NDH uvezla iz Njemačke, kao i određene količine šećera i ulja. Također su, prvi put u 1943., dopremljene i određene količine maslaca, pa se, iako ograničenom broju potrošača, moglo podijeliti 0,1 kg maslaca. Primljena hrana i postojeće zalihe omogućavale su da se i tijekom srpnja 1943. stanovnicima Sarajeva osigura propisana količina osnovnih namirnica. Ipak je Velika župa Vrhbosna upozorila da treba odmah otpočeti slati hranu potrebnu za iduće mjesece jer se nije moglo računati da će njemačka vojska, kao što je to učinila 1942. na području kotara Bijeljina, osigurati hranu za prehranu Sarajeva.³⁰

Također prema podacima Velike župe Vrhbosna, u tom su razdoblju mjere ograničenja cijena na sarajevskim tržnicama bile uspješne te je stanovništvu omogućeno da kupi povrće i krumpir po umjerenim cijenama. Mesa, osim konjskoga, nije bilo u prodaji. Stanje s prehranom bilo je mnogo teže u ostalim dijelovima Velike župe Vrhbosna. U njima se zbog ratnih okolnosti stanovništvu uopće nije dopremala hrana. Započele su i pripreme za žetvu na području

---

²⁷ *Isto.*

²⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom XII, knj. 2, dok. br. 158.

²⁹ HR-HDA-217-MNG NDH, U. M. Broj: 151-M-1942.

³⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu*, tom IV, knj. 14, dok. br. 244.

Velike župe Vrhbosna, ali se moglo računati da će vlasti viškove žetve moći otkupiti samo u neposrednoj blizini Sarajeva.³¹

Već 20. srpnja 1943. sarajevski načelnik Mustafa Softić obavijestio je radiobrzjavom Ministarstvo narodnog gospodarstva da je Sarajevo ostalo bez hrane. Objasnio je da zbog prekida prometa na željezničkoj pruzi između Broda na Savi i Sarajeva nije dopremljeno pet vagona brašna, pa stanovnicima Sarajeva nije mogla biti podijeljena propisana količina hrane za srpanj.³² Uzevši u obzir prethodno navedeni podatak Velike župe Vrhbosna da Sarajevo raspolaže s dovoljno hrane za srpanj 1943., moguće je da je Softić namjerno prikazao stanje nepovoljnijim nego što je ono stvarno bilo da bi na taj način osigurao što žurniju dopremu što većih količina hrane.

Softić je u istom radiobrzjavu podsjetio da je „bezbroj” puta neuspješno upozoravao da je u Sarajevu potrebno stvoriti zalihe hrane da bi njegovim stanovnicima bila osigurana prehrana u slučaju prekida željezničkih veza. Uostalom, i kad željeznički promet nije bio prekinut, hrana se u Sarajevo dopremala sa zakašnjenjem i u nedovoljnim količinama. Zato je Softić od vlasti u Zagrebu zahtijevao da u Sarajevu stvore zalihe dovoljne za dva do tri mjeseca.³³

Glavno ravnateljstvo za prehranu Ministarstva narodnog gospodarstva na to je odgovorilo da je Gradskom poglavarstvu u Sarajevu doznačilo 1080 t pšeničnoga brašna za potrebe od 1. kolovoza do 31. listopada. U Sarajevo je odmah trebalo biti otpremljeno 360 t brašna, što je bila kvota za kolovoz, a ostatak je trebalo otpremiti što prije da bi u Sarajevu postojale zatražene zalihe.³⁴ Unatoč navedenom, do kraja listopada 1943. u Sarajevo je stiglo manje od polovice od prethodno spomenutih 1080 t pšeničnoga brašna. Tako je u rujnu potrošačima u Sarajevu podijeljeno propisanih 3,5 kg brašna po osobi, ali je od 1. do 20. listopada podijeljeno samo 0,75 kg brašna.³⁵

Na temelju tih i drugih podataka predstavnici Njemačkoga redarstva u Sarajevu su krajem listopada 1943. ocijenili da je stanje prehrane u tom gradu „katastrofalno”. Od oko 100.000 stanovnika Sarajeva, Gradski opskrbeni ured trebao je opskrbljivati njih oko 70.000. Ostali, poput državnih i željezničkih službenika, trebali su biti opskrbljeni preko različitih zadruga i aprovizacija. Problem je bio što vlasti NDH nisu bile u stanju osigurati dopremu dovoljnih količina hrane u Sarajevo.³⁶

Prema podacima njemačkoga redarstva, od 1. siječnja do 20. listopada 1943. svaki individualni potrošač u Sarajevu je preko državne opskrbe primio 32,95 kg krušnoga brašna, 28 kg krumpira, 2,7 kg šećera, 0,8 l ulja, 0,3 kg tjestenine i 0,1 kg maslaca. Spomenuti krumpir NDH je uvezla iz Njemačke.

---

³¹ *Isto.*

³² HR-HDA-217-MNG NDH, U. M. Broj: 1408-M-1943.

³³ *Isto.*

³⁴ *Isto.*

³⁵ HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova, D-275, H308590-H308594, Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD für Kroatien, Nr. 793/1943. g.

³⁶ *Isto.*

Taj je krumpir tijekom ljeta 1943. u Sarajevu trebao zamijeniti kruh, kojega je nedostajalo. Uz to je njemačka 369. pješačka divizija krajem kolovoza 1943. iz svojih zaliha prodala Gradskom opskrbnom uredu Sarajevo 40 t raženoga brašna.³⁷

Kako se Sarajlije nisu mogli osloniti na državnu opskrbu s ograničenim cijenama, ovisili su o slobodnom tržištu, koje je u stvarnosti bilo crno tržište utemeljeno na krijumčarenju. Primjerice, službena cijena kilograma mesa bila je 160 do 180 kuna, a na slobodnom tržištu između 450 i 550 kuna. Službena cijena kilograma šećera bila je 115 kuna, a na slobodnom tržištu 800 kuna. Službena cijena litre ulja bila je 118 do 120 kuna, a u slobodnoj prodaji 1.100 kuna.³⁸

Njemačko redarstvo ocijenilo je da je u navedenim okolnostima položaj znatnoga dijela stanovnika Sarajeva „očajan”. Srednji sloj bio je prisiljen prodavati namještaj, tepihe, odjeću i nakit da bi mogli kupiti hranu. Nijemci su takvo stanje smatrali dokazom nesposobnosti vlasti NDH, a također su se pribojavali da bi se stanje dodatno pogoršalo ako bi grad bio prometno odsječen. U tom bi se slučaju i muslimansko stanovništvo Sarajeva pridružilo partizanima, čija je vješta promidžba imala utjecaja na siromašne slojeve.³⁹

Da bi se ti problemi izbjegli, načelnik Sarajeva i Gradski opskrbeni ured zatražili su od njemačke vojske da, kao što je to činila i prije, pomogne opskrbu grada s 18 do 20 vagona brašna. Naknadno bi vlasti u Zagrebu tu količinu brašna nadoknadile njemačkoj vojsci ili bi brašno bilo Nijemcima plaćeno. Također je Gradski opskrbeni ured namjeravao otkupiti stoku koju su sa sobom u Sarajevo dovele muslimanske izbjeglice iz istočne Bosne. Ta bi stoka zatim bila ponuđena u prodaji, čime bi građani Sarajeva barem djelomično bili opskrbljeni mesom.⁴⁰

Nisam našao podatke je li njemačka vojska izašla ususret zahtjevima sarajevskih gradskih vlasti. Kad je riječ o namjeri da se od izbjeglica otkupi njihova stoka, to nije naišlo na dobar odaziv. Očito su izbjeglice smatrale da je bolje zadržati i raspolagati svojom stokom, nego ju prodati vlastima po cijenama koje nisu smatrali povoljnima.⁴¹

Stanje se nije popravilo prema kraju 1943. godine. U studenom, nakon što stanovnici Sarajeva mjesec dana nisu primili nikakvu hranu, sarajevski načelnik Softić u jednom je dopisu zaključio da je Gradski opskrbeni ured postao „ironija svoga vlastitog imena”. Građani su taj ured ismijavali, a Softić je dodao da je zbog nemogućnosti da osigura opskrbu svojega grada i on osobno postao predmet omalovažavanja sugrađana.⁴²

---

³⁷ *Isto.*

³⁸ *Isto.*

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ ХАМОВИЋ, *Избјегнуто*, 263.

⁴² ŠARAC, „Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu”, 13-14.

1944. godina

Jedan od razloga nedovoljne opskrbe Sarajeva bilo je i slabo stanje prometnih veza. U siječnju 1944. Ministarstvo prometa NDH u jednoj je okružnici objasnio da je željeznička pruga Brod na Savi – Sarajevo – Metković – Dubrovnik ključna „arterija” za opskrbu Bosne, kao i Hercegovine i Dalmacije. U okolnostima kad su željezničke pruge Zagreb – Sušak i Zagreb – Split bile prekinute, pruga kroz Bosnu bila je pod velikim opterećenjem, a promet njome, osim napada partizana, otežavao je i nedostatak zatvorenih vagona bosanske uskotračne pruge. Te se vagonne na prvom mjestu koristilo za vojne transporte. Zato u Bosanskom Brodu vagonne normalnoga kolosijeka nije bilo moguće pravovremeno pretovariti u vagonne uskotračne pruge i otpremiti na odredište.⁴³

Sredinom travnja 1944. u višednevni posjet Sarajevu stigao je dr. Nikola Mandić, predsjednik Hrvatske državne vlade. Da je, pored svih drugih problema, upravo pitanje prehrane bilo od velike važnosti pokazuje i tema konferencije koju je Mandić odmah po dolasku održao s predstavnicima državnih i gradskih vlasti:

„Prvo i najaktuelnije pitanje kojim se konferencija pozabavila, bilo je pitanje prehrane, pa su potražene mogućnosti za njegovo što žurnije i efikasnije rješenje. Konferencija je potrajala par sati.”⁴⁴

Mandić je nakon konferencije za sarajevski *Novi list* izjavio da će on osobno „prvu i osobitu brigu” posvetiti prehrani Sarajeva i južnih dijelova NDH. Zato će i on i druge nadležne vlasti učiniti sve da se to pitanje riješi što brže i učinkovitije.⁴⁵

Unatoč tim uvjerenjima, stanje je ostalo nepovoljno. Do kraja 1943. državna racionirana opskrba postajala je sve nesigurnija te su građani ovisili o slobodnom tržištu, na kojem su cijene hrane neprestano rasle.⁴⁶ Gospodarsko redarstvo pri Župskoj redarstvenoj oblasti u Sarajevu kažnjavalo je trgovce novčanim globama u iznosu od 1.000 do 10.000 kuna zbog nabijanja cijena i krijumčarenja.⁴⁷ Takve globe i druge kazne izricane su od 1941., ali nisu mogle spriječiti rast cijena ni razne druge zloupotrebe pri trgovini hranom.⁴⁸

U anglo-američkom zračnom bombardiranju Sarajeva 8. rujna 1944. poginulo je oko 250 osoba, a pričinjene su i znatne materijalne štete – među ostalim, onesposobljena je i željeznička pruga u Alipašinu Mostu.⁴⁹

⁴³ HR-HDA-220-MSGP NDH, Glavno ravnateljstvo za poljodjelstvo, Poljodjelski odjel, Okružnice, Broj: 988-I-1944.

⁴⁴ „Predsjednik vlade vitez dr Mandić u Sarajevu”, *Novi list* (Sarajevo), 18. 4. 1944., 2.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ ŠARAC, „Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu”, 14.

⁴⁷ „Kažnjen veći broj sarajevskih trgovaca”, *Novi list*, 1. 9. 1944., 3.

⁴⁸ PELESIC, „Sarajevo u Drugom svjetskom ratu”, 376.

⁴⁹ GLADANAC PETROVIĆ, „Život u Sarajevu pod angloameričkim bombama”, 226-230.

Nakon toga napada odjednom je nestalo hrane u sarajevskim trgovinama. Župska redarstvena oblast u Sarajevu obratila se građanima, upozoravajući da su nesavjesni trgovci i pekari iskoristili trenutni prekid željezničkoga prometa te stvaraju zalihe hrane, koja će biti vraćena na tržište, ali po znatno višim cijenama. Zato je redarstvo pozvalo građane da prijave osobe koje gomilaju hranu. Ti su građani mogli računati da će dobiti dio od zaplijenjenih zaliha hrane, a ostatak hrane trebao je biti predan Gradskom opskrbnom uredu.⁵⁰

Novi list je pisao da su trgovci brašnom i pekari nakon bombardiranja 8. rujna povisili cijene za 100%, što su pravdali prekidom prometnih veza. Ipak, bio je to samo izgovor, jer su postojale dovoljne zalihe brašna, a pravi cilj vrtoglavoga povećanja cijena bila je zarada. *Novi list* ocijenio je da je riječ o „najprljavijem zločinu”, upozoravajući da bi one koji na opisani način pljačkaju siromašne građane trebalo izvesti pred prijeki sud.⁵¹

U međuvremenu je Nasih Repovac, koji je preuzeo dužnost načelnika grada Sarajeva, od ljeta 1944. neuspješno pokušavao osigurati hranu za svoj grad. Konačno je krajem listopada 1944. najvišim vlastima u Sarajevu i Zagrebu uputio dopis u kojem je podnio ostavku na svoju dužnost. U dopisu je podsjetio da je, kad je od njega zatraženo da preuzme dužnost načelnika Sarajeva, dobio obećanja visokih državnih vlasti da će mu biti pružena pomoć, posebno kad je riječ o opskrbi hranom. Stvarnost je bila suprotna. Tako su Sarajlije od srpnja do listopada 1944. racioniranom opskrbom primili samo pola kilograma brašna, što je ukupno činilo količinu od četiri vagona brašna, iako im je, prema propisima, u navedenom razdoblju trebalo osigurati 133 vagona brašna.⁵²

Istina, Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane odredilo je da se s područja Bosanske Posavine, odnosno Slavonije, znatne količine hrane transportiraju u Sarajevo. Ali kad bi Repovac uputio svoje predstavnike da preuzmu hranu, ispostavljalo se da ona zapravo nije na raspolaganju za prijevoz u Sarajevo, ili je hrane bilo u mnogo manjim količinama od izvorno određenih. Repovac je u srpnju 1944. doznao da se u Osijeku može kupiti kukuruz i pšenica iz Mađarske te je odlučio nabaviti tu hranu da bi opskrbio osobe zaposlene u gradskim službama. Uz niz problema u prijevozu, samo dio hrane kupljen u Osijeku naposljetku je dopremljen u Sarajevo. A tek je tada za Repovca nastao „težak problem” jer nije znao bi li hranu trebao podijeliti zaposlenicima grada Sarajeva, kojima je izvorno i bila namijenjena, ili bi je ipak trebao iskoristiti za prehranu stanovništva, ili bi ta hrana, prema nalogu Velike župe Vrhbosna, trebala biti rekvirirana za prehranu oružanih snaga NDH. To je Repovca natjeralo da podnese ostavku:

⁵⁰ „Građani, izvršite dužnost prema sebi i svojim bližnjima!”, *Novi list*, 14. 9. 1944., 3.

⁵¹ „Pljačkaši na djelu”, *Novi list*, 18. 9. 1944., 3.

⁵² HR-HDA-223-MUP NDH, R. U. Broj: 8781/1944., B/II.

„Ja ovo pitanje nisam u stanju riješiti, nisam u stanju da ponesem teret odgovornosti pred građanima a niti pred namještenicima gradskog poglavarstva i pred svojom savješću. Sirotinja i ostali građani dovedeni su dotle da su upućeni kupovati svagdanji kruh [od] švercera po neizdrživim cijenama kroz puna četiri mjeseca. Za ovo ne mogu da podnesem više odgovornosti. – Bog mi je svjedok da ne mogu dalje.”⁵³

Prema kraju 1944. problem prehrane u Sarajevu ogledao se i u nastavku rasta cijena kruha. Kako vlasti nisu uspijevale osigurati racioniranu opskrbu, očito su popuštale prekupcima i trgovcima, pristajući na povišenje cijena brašna, odnosno kruha. Tako je početkom studenoga Gradsko poglavarstvo Sarajeva odredilo da kilogram bijeloga kruha stoji 700 kuna, a kilogram crnoga kruha 400 kuna.⁵⁴

Novi list u vezi s tako visokim cijenama kruha pesimistično je zaključio da to pitanje u Sarajevu još od početka rata nije riješeno na pravilan način. Drukčije je bilo u Zagrebu, gdje su gradske vlasti poduzele potrebno da stanovnicima osiguraju kruh po pristupačnim cijenama. Također je *Novi list* postavio pitanje kako je moguće da krijumčari mogu dopremiti hranu u Sarajevo, a vlasti to, iako su im na raspolaganju znatnija sredstva, nisu u stanju učiniti, nego se izgovaraju prometnim neprilikama:

„Stoga izgovor na prometne prilike, ne može se vazda shvatiti ozbiljno, jer ako krijumčari iznalaze mogućnosti za dobavu robe, onda to sigurno mogu i pozvani pod lakšim okolnostima.”⁵⁵

Unatoč svemu, Gradsko poglavarstvo u Sarajevu već je krajem studenoga 1944. odredilo da se cijena kilograma bijeloga kruha podigne na 1.000 kuna, a crnoga na 650 kuna.⁵⁶

Na samom kraju 1944. anglo-američko zrakoplovstvo bombardiranjem je onespobilo mostove na željezničkoj pruzi Brod na Savi – Sarajevo, što je ponovno otežalo opskrbu Sarajeva. U tom je razdoblju Župsko nadzorništvo rizničke straže u Sarajevu u jednom izvještaju pretpostavljenima navelo:

„Pučanstvo grada Sarajeva već pet mjeseci nije dobilo ni gram hrane od aprovizacije i cijene skaču iz dana u dan. Jedan kg. kruha košta danas 1000. kuna po odredbi mjerodavnih oblasti !!! Dakle jedan službenik sa berivima od 15.000.- kuna ne može se nahraniti niti kruhom.”⁵⁷

⁵³ *Isto.*

⁵⁴ „Nove cijene kruhu”, *Novi list*, 10. 11. 1944., 3.

⁵⁵ (kn), „Pitanje opskrbe Sarajlija kruhom pod povoljnijim uvjetima”, *Novi list*, 17. 11. 1944., 3.

⁵⁶ „U Sarajevu ne će biti nestašice kruha”, *Novi list*, 28. 11. 1944., 3.

⁵⁷ HR-HDA-215-MDR NDH, U. M. Taj. Broj: 83/1944.

Zato je zatraženo da se plaće rizničkih stražara odmah povećaju te ih je, u najmanjoj mjeri, trebalo utrostručiti.⁵⁸ Već početkom prosinca 1944. ponovno je porasla cijena kruha u Sarajevu. Tako je kilogram bijeloga kruha stajao 1.200 kuna, a kilogram crnoga kruha 800 kuna. Komentirajući to, *Novi list* ponovno je primijetio da nije porasla cijena brašna, pa ni poskupljenje kruha nije bilo nužno, nego je riječ o „samovolji pekara” koja bi trebala biti oštro kažnjena.⁵⁹

I na samom kraju 1944. Gospodarsko redarstvo pri Župskoj redarstvenoj oblasti u Sarajevu podnijelo je više od 100 prijava protiv „trgovaca-špekulanata”, koje se u tom razdoblju zbog nabijanja cijena i drugih prekršaja kažnjavalo novčanim globama u iznosu od 5.000 do 1.000.000 kuna.⁶⁰

1945. godina

Nakon što su krajem siječnja 1945. cijene živežnih namirnica u sarajevskim trgovinama još jednom „rapidno i samovoljno” skočile, Gospodarsko redarstvo izvelo je raciju u brojnim trgovinama i uhitilo tridesetak trgovaca protiv kojih je pokrenuta istraga.⁶¹ Ti su trgovci kažnjeni šišanjem kose da bi bili poniženi. Uz to su kažnjeni novčanim globama od 3.000 do 200.000 kuna, a u nekim slučajevima izrečene su i zatvorske kazne u trajanju od tri do deset dana. U nekim slučajevima izrečene su isključivo zatvorske kazne. *Novi list* objavio je imena kažnjenih trgovaca, razloge kažnjavanja i visinu izrečenih kazni.⁶² Izvještavajući o tome, *Novi list* je zaključio da Sarajevo zapravo ovisi o trgovcima, čime je neizravno priznat neuspjeh državnoga sustava racionirane opskrbe:

„Sarajevo je, zahvaljujući u jednu ruku ratnim poteškoćama a u drugu ruku samovolji nabavljača hrane i pojedinih trgovaca, koji zapravo sarajevsku prehranu i drže u svojim rukama, postalo danas najskuplji grad u našoj državi, gdje čovjek s određenim mjesečnim prihodima – a takovih je danas najviše u Sarajevu, teško trpi i uz najveće samoodricanje jedva veže kraj s krajem.”⁶³

Novi list još je jednom upozorio da trgovci povlače robu s tržišta, stvarajući zalihe i umjetnu nestašicu, da bi zatim svoju robu prodali po još većim cijenama. Zato je redarstvo pozvano da izvrši pretres sumnjivih trgovina, skladišta i kuća ne bi li se otkrile skrivene zalihe.⁶⁴

Upravo krajem siječnja 1945. redarstvene i vojne vlasti NDH provele su pretres cijeloga grada u potrazi za skrivenim živežnim namirnicama i drugom robom. Blokirane su određene četvrti, a zatim je obavljen njihov pretres.

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ „Nove privremene cijene kruhu”, *Novi list*, 9. 12. 1944., 3.

⁶⁰ „Trgovci špekulanti uzročnici su današnjoj skupoći”, *Novi list*, 13. 12. 1944., 3.

⁶¹ „Uhićeno 30 sarajevskih trgovaca zbog nabijanja cijena”, *Novi list*, 25. 1. 1945., 3.

⁶² „Kažnjeni nabijači cijena”, *Novi list*, 26. 1. 1945., 5.

⁶³ „Uhićeno 30 sarajevskih trgovaca zbog nabijanja cijena”, *Novi list*, 25. 1. 1945., 3.

⁶⁴ *Isto.*

Akcija je trajala nekoliko dana, a u njoj su sudjelovali pripadnici I. ustaškoga stajaćega djelatnog zdruga. Pri pretresu trgovina, skladišta i privatnih kuća pronađene su znatne količine hrane i druge robe. Tom opsežnom akcijom napokon je trebalo onemogućiti stvaranje zaliha i umjetnih nestašica robe.⁶⁵

Izvještavajući o toj akciji, *Novi list* je dao i širi osvrt na razvoj „crne burze” u Sarajevu. Ona se pojavila početkom rata, a iza nje su stajali „razni doseljeni elementi”, ali i neki rođeni Sarajlije. „Crna burza” mogla je osigurati svu potrebnu robu, ali po golemim cijenama koje su neprestano rasle. „Crnoburzijanci” su bili prepedene osobe koje su uvijek izmicale slovu zakona, među ostalim i zato što su na svojoj strani imale niz „jataka”. Gospodarsko redarstvo podnijelo je protiv takvih osoba brojne prijave, izricane su novčane globe i zatvorske kazne. Ipak, te mjere nisu mogle biti učinkovite, pa su cijene živežnih namirnica i druge robe nastavile rasti. Zato je naposljetku i poduzeta spomenuta široka akcija u kojoj su sudjelovale i oružane snage.⁶⁶

Početak veljače 1945. sarajevska javnost obaviještena je da će hrana i druga roba otkrivena u nedavnim velikim racijama biti otkupljena od vlasnika po toleriranim cijenama ili rekvirirana. Zatim je ta hrana trebala biti prodana građanima po maksimiranim cijenama ili im je trebala biti podijeljena besplatno. Zato su građani pozvani da ne nasjedaju „neprijateljskoj promičbi” da su tijekom navedene akcije pripadnici hrvatskih oružanih snaga hranu i drugu robu uzimali za vlastite potrebe. Uz to su i trgovci, pekari, kao i različiti spekulanti i krijumčari upozoreni da će, ako nastave ometati opskrbu stanovništva da bi ostvarili osobnu dobit, biti deportirani u sabirni logor ili kažnjeni smrću, strijeljanjem ili vješanjem.⁶⁷

Sredinom veljače 1945. određeno je da Gradsko poglavarstvo Sarajeva započne s prodajom hrane zaplijenjene u velikoj raciji krajem siječnja. Cijena te hrane trebala je biti vrlo povoljna i dostupna i najsiromašnijim građanima.⁶⁸ Dio navedene hrane podijeljen je različitim ustanovama u Sarajevu, primjerice Državnoj bolnici, Higijenskom zavodu, kao i za određene druge potrebe. Unatoč najavama da će ostatak hrane biti namijenjen prehrani Sarajlija, to se na kraju ipak nije dogodilo. Naime, partizani su, u međuvremenu preustrojeni u Jugoslavensku armiju, sredinom veljače 1945. ušli u Mostar, pa su izbjeglice iz toga grada, odnosno Hercegovine, krenule prema Sarajevu. Zato je *Novi list* objavio da se hrana zaplijenjena u racijama mora upotrijebiti za prehranu izbjeglica iz Mostara.⁶⁹

Također je *Novi list* sredinom veljače 1945. pisao da racije u kojima su otkrivene zalihe hrane ne znače da su vlasti zabranile slobodnu trgovinu hranom. Naprotiv, redarstvo će nastaviti izdavati propusnice da bi trgovci iz Sarajeva

⁶⁵ „Senzacionalna otkrića u nekim sarajevskim trgovinama”, *Novi list*, 29. 1. 1945., 5.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ „Povodom racija na sakrivenu kriomčarsku robu”, *Novi list*, 6. 2. 1945., 3.

⁶⁸ „Gradsko poglavarstvo preuzima podjelu zaplijenjenih zaliha hrane”, *Novi list*, 12. 2. 1945., 3.

⁶⁹ „Dopuštena je slobodna trgovina živežnim namirnicama”, *Novi list*, 17. 2. 1945., 5.

mogli putovati u svrhu kupnje i dopreme hrane. Ono što vlasti neće dopustiti jest ponovno stvaranje zaliha hrane.⁷⁰ U tom su razdoblju u Sarajevo dopremljene i određene količine hrane za Gradski opskrbeni ured, odnosno za racioniranu opskrbu. Tako je dio potrošača za veljaču trebao primiti 1 kg kukuruza u zrnju, kao i 1,2 kg šećera za razdoblje od veljače do svibnja 1945. godine. Preostalim potrošačima te su namirnice trebale biti podijeljene „naknadno”.⁷¹

Sredinom veljače 1945. Velika župa Vrhbosna u jednom je izvještaju ocijenila da je, unatoč ratnim neprilikama, položaj onih koji proizvode hranu povoljan jer svoje proizvode mogu prodati po visokim cijenama, koje se mogu „mjeriti sa zlatom”. Nasuprot tome, prehrambene prilike na području te velike župe su „ne samo vrlo slabe”, nego u posljednje vrijeme „zabrinjavajuće”:

„U tom pogledu najgore je stanje u samom gradu Sarajevu, jer velika većina gradskog pučanstva nema vlastite zemlje niti hrane, a oboskrbne ustanove jako su zatajile. Da bi se bar donekle olakšalo stanje ne preostaje drugo nego ukinuti sve zabrane i ograničenja slobodnom dovozu hrane u ove krajeve iz sjevernih žitorodnih predjela. – Najviše nezadovoljstva kod ovdašnjeg pučanstva dolazi zbog pomanjkanja živežnih namirnica i slabe oboskrbe.”⁷²

I dok državni sustav opskrbe nije mogao Sarajevu osigurati potrebne količine hrane, Muslimansko dobrotvorno društvo „Merhamet”, Hrvatsko kulturno društvo „Napredak” i Muslimansko kulturno društvo „Narodna uzdanica” pokušavali su početkom 1945. iznaći mogućnosti da vlastitim angažmanom dopreme hranu u Sarajevo, a „Napredak” je u tom razdoblju organizirao i svoju javnu kuhinju.⁷³

Unatoč racijama za pronalazak zaliha hrane i kažnjavanja trgovaca koji su nabijali cijene, Gradsko poglavarstvo Sarajeva ipak je početkom ožujka 1945. još jednom povisilo cijene kruha. Tako je kilogram bijeloga kruha trebao stajati 3.000 kuna, kilogram pšeničnoga, odnosno crnoga kruha 1.700 kuna, a kilogram kukuruznoga kruha 1.400 kuna.⁷⁴

Nedugo potom, početkom travnja 1945., jedinice Jugoslavenske armije ušle su u Sarajevo, iz kojega su se njemačka vojska te vlasti i snage NDH povukle s dijelom stanovništva i izbjeglica. Zato neki željeznički transporti hrane upućeni za Sarajevo nisu stigli na odredište. Kotarska oblast u Derventi odredila je 12. travnja 1945. željezničkoj postaji u tom mjestu da obustavi pošiljke hrane namijenjene Sarajevu, dok je od nadređenih vlasti zatraženo da se ta hrana upotrijebi za prehranu izbjeglica koje stižu iz „južnih krajeva”.⁷⁵

⁷⁰ *Isto.*

⁷¹ „Naknadna podjela šećera i brašna”, *Novi list*, 21. 2. 1945., 5.

⁷² HR-HDA-223-MUP NDH, R. U. Broj: 1902/1945., B. I.

⁷³ GREBLE, *Sarajevo 1941-1945*, 213-214.

⁷⁴ „Nove cijene kruhu”, *Novi list*, 6. 3. 1945., 3.

⁷⁵ HR-HDA-1555, Glavarstva, Glavar građanske uprave Vuka – Baranja – Posavje u Vinokovcima, Broj: 12/1945.

Zloupotreba potrošačkih iskaznica

U listopadu 1941. u Sarajevu su izdane nove potrošačke iskaznice za kupovinu hrane u racioniranoj opskrbi. Gradski aprovizacioni ured zatražio je od trgovaca da dostave iskaznice onih osoba koje kod njih kupuju hranu da bi im bile podijeljene nove. Tako je izdano oko 105.000 novih potrošačkih iskaznica. Kad su početkom 1942. to analizirali predstavnici Velike župe Vrhbosna, krenuli su od toga da je Sarajevo prije rata imalo nešto manje od 80.000 stanovnika. U međuvremenu se broj stanovnika smanjio za više od 8500 Židova koje su vlasti NDH deportirale u različite koncentracijske logore, kao i za oko 1500 „drugih”, što se, očito, najvećim dijelom odnosilo na Srbe, koji su se „odselili”, ili su tijekom Travanjskoga rata 1941. završili u ratnom zarobljeništvu osovinskih sila, ili su otišli na rad u Njemačku.⁷⁶

Tako se broj stanovnika Sarajeva smanjio zbog mjera koje su vlasti NDH provele protiv Židova i Srba. Predstavnici Velike župe Vrhbosna također su pretpostavili da se nakon uspostave vlasti NDH u Sarajevu u njega doselilo najviše 10.000 novih stanovnika, iako nije objašnjeno tko su oni bili. Na temelju svega pretpostavljalo se da Sarajevo u proljeće 1942. ne može imati više od 80.000 stanovnika. Budući da je potrošačkih iskaznica bilo 105.000, proizlazilo je da je oko 25.000 iskaznica suvišno. Neke od njih bile su iskaznice osoba koje su u međuvremenu umrle ili napustile Sarajevo, ali je znatan dio otpadao na „duple” iskaznice. Iako je Gradski aprovizacioni ured pokušavao napraviti reviziju iskaznica, zbog nepotpunih podataka to nije bilo moguće u cijelosti provesti.⁷⁷

Spomenute prekobrojne potrošačke iskaznice moglo se zloupotrijebiti na različite načine. Primjerice, isti je potrošač s dvije iskaznice podizao hranu kod dva trgovaca, ili je potrošač bio u dosluhu s određenim trgovcem, pa bi kod njega podizao hranu s dvije iskaznice i slično. Uz to su građani koristili potrošačke iskaznice članova obitelji koji su u međuvremenu umrli ili se odselili iz Sarajeva. Bilo je i slučajeva da je ista osoba imala tri, četiri, pa i više potrošačkih iskaznica. Problem je bila i činjenica da građani koji su otkriveni u zloupotrebi potrošačkih iskaznica uopće nisu kažnjavani.⁷⁸

Problem zloupotreba potrošačkih iskaznica nije bio riješen ni poslije. *Novi list* pisao je u srpnju 1944. da u Sarajevu navodno postoji oko 15.000 „divljih” potrošačkih iskaznica.⁷⁹ Krajem listopada 1944. Gradski opskrbeni ured objavio je da će podijeliti nove potrošačke iskaznice za 1945. godinu. Građani su upozoreni da će pokušaj prevare pri izdavanju iskaznica biti kažnjen tako što će im ona biti uskraćena, a krivci će biti predani Župskoj redarstvenoj oblasti „na progon”.⁸⁰

⁷⁶ HR-HDA-211-HDS NDH, Broj: 1735/1942. O promjenama u stanovništvu Sarajeva tijekom rata također vidi: ХАМОВИЋ, *Избјеглиштво*, 342-350.

⁷⁷ HR-HDA-211-HDS NDH, Broj: 1735/1942.

⁷⁸ *Isto*.

⁷⁹ „Gradski opskrbeni ured i sarajevski trgovci”, *Novi list*, 11. 7. 1944., 5.

⁸⁰ „Obaviest Gradskog opskrbenog ureda Sarajevo”, *Novi list*, 25. 10. 1944., 3.

Muslimansko dobrotvorno društvo „Merhamet“ je krajem travnja 1943. u izbjegličkom logoru u Alipašinom Mostu snimilo ove fotografije izglednije izbjegličke djece (HR-HDA-217, U. M. Broj: 976/1943.).

Prehrana izbjeglica u Sarajevu

Sarajevo je tijekom rata postalo veliko stjecište izbjeglica. Uglavnom je bila riječ o muslimanima iz istočne Bosne koji su pred ustanicima, odnosno četnicima, napuštali svoje domove i sklanjali se u Sarajevu. Neke su izbjeglice ostale u Sarajevu tijekom cijeloga rata, a neke su iz Sarajeva odlazile u druge dijelove NDH. Neki su se vraćali svojim domovima nakon što su ustanici (najčešće privremeno) bili potisnuti iz njihova zavičaja. Te su izbjeglice za vlasti NDH u Sarajevu bile novi problem jer je za njih trebalo osigurati smještaj, zdravstvenu skrb i hranu.⁸¹

Već do kraja 1941. mnogo je muslimana iz istočne Bosne pred napredovanjem ustanika izbjeglo u Sarajevo. Prema nekim podacima, početkom ožujka 1942. u Sarajevu je bilo više od 20.000 izbjeglica.⁸² Među njima se pojavio pjevavi tifus, a one također nisu imale dovoljno hrane. Tako su tijekom ožujka 1942. u gradu Sarajevu od gladi umrle 224 izbjeglice, a na području kotara Sarajevo umrlo ih je 88. Budući da je njemačka vojska zahtijevala da se za izbjeglice osigura hrana, Aleksandar Benak, opunomoćenik ministra unutarnjih poslova NDH u Sarajevu, odredio je da se iz zaliha Gradskoga aprovizacionog ureda dio hrane odvoji za prehranu oboljelih i izglednijih izbjeglica. I prije

⁸¹ ХАМОВИЋ, *Избјеглиштво*, 237-351.

⁸² HR-HDA-224-MOVT NDH, U. M. Broj: 613/1942.

toga je Gradski aprovizacioni ured odvajao dio svoje hrane za izbjeglice, što je dodatno smanjivalo količine potrebne za prehranu Sarajlija.⁸³

U operacijama postrojbi NDH u proljeće 1942. njezina vlast ponovno je uspostavljena u dijelovima istočne Bosne, što je omogućilo povratak dijela izbjeglica njihovim kućama. Ipak, budući da su se ratne operacije nastavljale, a muslimanskom stanovništvu u istočnoj Bosni ponovno prijetili ustanici, odnosno četnici, postojala je mogućnost novoga izbjegličkog vala. Velika župa Vrhbosna sredinom rujna 1942. u jednom je izvještaju upozorila:

„Postoji bojazan, da će naše pučanstvo, a naročito muslimansko napustiti svoja sela, zemlja ostati neobrađena i ponovno odpočeti selenje u Sarajevo.”⁸⁴

Krajem travnja 1943. predstavnici Muslimanskoga dobrotvornog društva „Merhamet” obavili su nadzor izbjegličkoga logora Alipašin Most. Zaključak je bio da su higijenske i zdravstvene prilike slabe, kao i da se pri pripremi hrane za izbjeglice koristi manje namirnica nego što je propisano, dakle moglo se sumnjati da se dio hrane krađe. Predstavnici „Merhameta” su tijekom nadzora fotografirali izgledniju djecu izbjeglica.⁸⁵

„Merhamet” je podatke o teškom stanju izbjeglica u Alipašinu Mostu, kao i tamo snimljene fotografije, početkom lipnja 1943. uputio Anti Paveliću. Pritom se „Merhamet” žalio da je vlastitim sredstvima namjeravao kupiti hranu, što je Ministarstvo narodnog gospodarstva odobrilo, da bi se na kraju ispostavilo da kontingenti hrane namijenjeni „Merhametu” ipak nisu na raspolaganju. U „Merhametu” su bili nezadovoljni što nadležne vlasti njegove molbe „šeću” po šest-sedam mjeseci, a na kraju bivaju odbijene. Nakon što je primljena ta žalba, Županstvo pri Poglavniku zatražilo je od Ministarstva narodnog gospodarstva očitovanje o pritužbama „Merhameta”. Ministarstvo je odgovorilo da, osim manjih količina, jednostavno nije bilo dovoljno hrane koja bi se mogla staviti na raspolaganje tom dobrotvornom društvu.⁸⁶

Napadi četnika u istočnoj Bosni u kasno ljeto i jesen 1943. ponovno su prisilili veliki broj muslimana da napuste svoje domove i sklone se u Sarajevo.⁸⁷ Krajem listopada 1943. Ministarstvo skrbi za postradale krajeve, zaduženo za skrb za izbjeglice, obratilo se Ministarstvu seljačkog gospodarstva i prehrane obavještavajući ga da je u Sarajevo i druge veće gradove stigao „ogroman” broj izbjeglica iz istočne Bosne. Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane zamoljeno je da dopusti predstavnicima Ministarstva skrbi za postradale krajeve kupovinu hrane po cijenama koje su u određenim krajevima „uobi-

⁸³ HR-HDA-211-HDS NDH, Broj: 1735/1942. Također vidi: ХАМОВИЋ, *Избеглици*, 252-255.

⁸⁴ HR-HDA-223-MUP NDH, Taj. Broj: 8234/1942., I. A.

⁸⁵ HR-HDA-217-MNG NDH, U. M. Broj: 976-M-1943. Opširnije o tom društvu vidi: BAV-ČIĆ, „Merhamet”.

⁸⁶ HR-HDA-217-MNG NDH, U. M. Broj: 976-M-1943.

⁸⁷ ХАМОВИЋ, *Избеглици*, 262.

čajane”. Ta mogućnost koristila bi se samo u „najnužnijim” slučajevima, kad se hrana za izbjeglice zbog prekida prometa ili drugih iznimnih razloga nije mogla nabaviti na redovni način.⁸⁸ Ne znam kako je Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane odgovorilo na taj zahtjev. Navedeno je zanimljivo kao primjer kako su određene državne ustanove NDH zahtijevale da im se odobri nabava hrane budući da očito nisu vjerovala da će ona biti osigurana kroz postojeći redovni državni sustav nabave i raspodjele hrane.

Prema podacima Župskoga povjereništva Ministarstva skrbi za postradale krajeve u Sarajevu, na dan 31. prosinca 1943. u gradu i kotaru Sarajevo bilo je smješteno 24.800 izbjeglica. Među njima je hrana bila osigurana samo za 3.888 izbjeglica u logoru Alipašin Most, kao i za 285 izbjegličke djece smještene u dječjim domovima. Zapravo su u Alipašinu Mostu izbjeglice dnevno primale samo 0,15 kg kruha. Predstavnici Ministarstva skrbi za postradale krajeve smatrali su da bi tim izbjeglicama, u nedostatku druge hrane, dnevno trebalo osigurati barem pola kilograma kruha.⁸⁹

Može se spomenuti primjer skupine muslimanskih obitelji iz Čajniča koje su izbjegle u Sarajevo i bile smještene u logoru Alipašin Most. Oni su u ožujku 1944. uputili molbu predstavniku Ministarstva skrbi za postradale krajeve da im se omogući da nabave hranu. Objasnili su da su morali izbjeći pred „četničko-komunističkim banditima”, da u Sarajevu ne primaju dovoljno hrane, a ne mogu ni zaraditi da kupe hranu jer se ona prodaje po previsokim cijenama. U strahu da ne umru od gladi, prikupili su novac da nabave kukuruz, koji se po povoljnijim cijenama od onih u Sarajevu može kupiti u „prečanskim krajevima”, odnosno u Slavoniji. Ministarstvo skrbi za postradale krajeve ocijenilo je molbu tih izbjeglica opravdanom a Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane odobrilo je da se određena količina hrana za te izbjeglice iz Osijeka otpremi u Sarajevo.⁹⁰ I navedeni primjer pokazuje da redovita opskrba izbjeglica nije bila osigurana te su oni tražili druge načine da dođu do hrane.

Prema podacima predstavnika Ministarstva skrbi za postradale krajeve u Sarajevu, odnosno na „području Sarajeva” krajem siječnja i početkom veljače 1945. nalazilo se čak 54.349 izbjeglica, pa se zaključivalo da je cijelo Sarajevo „veliki izbjeglički logor”. Vjerojatno sve te izbjeglice ipak nisu bile u gradu Sarajevu, nego se dio nalazio u njegovoj okolici.⁹¹ Sredinom veljače 1945. Velika župa Vrhbosna navest će da se u Sarajevu nalazi oko 40.000 izbjeglica iz istočne Bosne i iz Hercegovine.⁹²

Na jednom sastanku posvećenom skrbi za izbjeglice, održanom u Sarajevu krajem siječnja 1945., prehrana je spomenuta kao „najvažnije pitanje”. Na tom je sastanku također rečeno da vlasti trebaju onemogućiti krijumčare

⁸⁸ HR-HDA-221-MSPK NDH, Broj: 10828/1943.

⁸⁹ HR-HDA-221-MSPK NDH, Broj: 1425/1944.

⁹⁰ HR-HDA-221-MSPK NDH, Broj: 9808/1944.

⁹¹ „U Bosnu treba omogućiti nesmetan uvoz hrane”, *Novi list*, 30. 1. 1945., 5; ХАМОВИЋ, *Избјеглици*, 344-345.

⁹² HR-HDA-223-MUP NDH, R. U. Broj: 1902/1945., B. I.

koji nabavljaju hranu sjeverno od Save da bi ju u Bosni preprodali po visokim cijenama. Ali vlasti istovremeno ne smiju sprečavati da se hrana doprema u Bosnu za prehranu naroda i izbjeglica:

„Naprotiv, treba pustiti Bosnu, da nesmetano prenese što god može više hrane u svoje napaćene krajeve, jer je pitanje njezine prehrane naše najvažnije pitanje, posebno pak pitanje prehrane brojnih tisuća stradalnika. (...) Nema drugog izlaza, nego omogućiti izbjeglicama da mogu slobodno putovati i nabavljati hranu iz prekosavskih krajeva, jer će se na taj način poboljšati prehrana Bosne.”⁹³

U okolnostima kad se državni racionirani sustav opskrbe pokazao neučinkovitim, oni koji nisu imali hrane očito su smatrali da je jedino rješenje dopustiti im da slobodno putuju u Slavoniju i druge krajeve sjeverno od Save da bi tamo mogli kupiti hranu i dopremiti ju u Bosnu.

Crtica o sarajevskim trgovcima

U ovom prilogu spomenuti su sarajevski trgovci i pekari kao važna karika u lancu opskrbe grada hranom. To bi zaslužilo i daljnje, opširnije istraživanje.

Ovdje ću se samo kratko osvrnuti na činjenicu da je sarajevski *Novi list*, koji je puno pisao o problemima prehrane, krajem rata imao dva suprotstavljena pristupa kad je riječ o trgovcima. Prvi je pristup bila načelna kritika trgovaca kao onih koji zarađuju na račun građana koji nemaju dovoljno novca da kupe potrebnu hranu. Drugi je pristup bio da ni položaj trgovaca nije povoljan i da među njima treba razlikovati čestite od onih koji u teškim ratnim danima misle isključivo na zaradu.

Tako je *Novi list* tijekom 1944. pisao da trgovci nabijanjem cijena „bezdušno pljačkaju siromašne građane”.⁹⁴ Jednako tako, nijedan sarajevski trgovac nije bio spreman spustiti cijenu svoje robe, nego su svi bili solidarni u održavanju istih cijena.⁹⁵ Nasuprot tome, *Novi list* je ipak svoje stupce otvarao i samim trgovcima da bi mogli iznijeti svoje probleme i objasniti da i oni, posebno sitni trgovci, u ratnim okolnostima jedva sastavljaju kraj s krajem.⁹⁶

Početak 1945. *Novi list* je pisao da vlasti moraju poduzeti oštre mjere protiv svih koji gomilaju hranu, što mora obuhvatiti i takozvane „ugledne i velike trgovce”, jer bi upravo oni mogli biti „zlodusi” sarajevske čaršije.⁹⁷ Nasuprot takvu negativnom pristupu, *Novi list* je u drugim člancima pravio razliku između redovitih trgovaca i predratnih „problematičnih tipova” koji su

⁹³ „U Bosnu treba omogućiti nesmetan uvoz hrane”, *Novi list*, 30. 1. 1945., 5.

⁹⁴ „Bezdušno nabijanje cijena voću i povrću”, *Novi list*, 7. 9. 1944., 3.

⁹⁵ „Bezobzirno i najstrože će se postupati protiv nabijača tržišnih cijena”, *Novi list*, 19. 12. 1944., 3.

⁹⁶ „Gradski obškrbni ured i sarajevski trgovci”, *Novi list*, 11. 7. 1944., 5.

⁹⁷ „Uhićeno 30 sarajevskih trgovaca zbog nabijanja cijena”, *Novi list*, 25. 1. 1945., 3.

se trgovinom počeli baviti u ratu da bi na brzinu stekli dobit,⁹⁸ ili je primjećivao da se nabijanjem cijena bave „divlji trgovci”, a samo iznimno registrirani trgovci.⁹⁹

Možda bi daljnje istraživanje dalo konkretnije odgovore na pitanje koje su od navedenih tvrdnji *Novoga lista* i u kojoj mjeri bile utemeljene.

Zaključak

Na temelju podataka iznesenih u ovom prilogu može se zaključiti da se i na primjeru grada Sarajeva potvrđuju dosadašnje spoznaje o općenito slabom stanju opskrbe hranom u NDH. Njezine su vlasti pitanju prikupljanja i raspodjele hrane davale veliku važnost, ali ga nisu mogle riješiti na zadovoljavajući način.

Sarajevo je znatnim dijelom ovisilo o dopremi hrane iz krajeva sjeverno od rijeke Save. Ipak, djelatnost ustanika, njihovi napadi na željeznički promet, kao i druga ograničenja u prometu otežavali su dopremu dovoljnih količina hrane u Sarajevo. Na sadašnjoj razini istraživanja nije moguće dati točnije podatke o količinama hrane koje su u određenom razdoblju dopremljene u Sarajevo. Mislim da se može reći da je državna opskrba od 1941. do 1943. bila neredovita i nedovoljna, ali su u Sarajevo ipak dopremljene određene količine hrane. Pritom je i njemačka vojska, posebno u drugoj polovini 1942., znatno pomogla opskrbu Sarajeva. Nasuprot tome, od kraja 1943., kao i tijekom 1944. i do kraja rata stanje se dodatno pogoršalo.

Kako se rat bližio kraju, Sarajlije su sve manje mogli računati na državnu racioniranu opskrbu po ograničenim cijenama, a glavnu ulogu u opskrbi grada dobili su prekupci i trgovci. Čini se da su oni, nerijetko i uspješnije nego državne vlasti, uspijevali opskrbiti Sarajevo većim količinama hrane, ali su zato cijene njihove robe neprestano rasle. Iako su vlasti kažnjavale nabijanje cijena i borile se protiv krijumčara i različitih zloupotreba, takvim pojavama gotovo da nije bilo moguće stati na kraj. Tako je i samo Gradsko poglavarstvo Sarajeva krajem rata moralo popuštati trgovcima i pekarima i pristajati na neprestana povećanja cijene kruha.

Podaci navedeni u prilogu pokazuju da je nedostatak hrane, ili dostupnost hrane samo po iznimno visokim cijenama, tijekom rata bio veliki problem za znatan dio Sarajlija. Ipak je njihov položaj bio bolji od onoga u kojem su se nalazile brojne muslimanske izbjeglice koje su tijekom rata boravile u Sarajevu, među kojima je bilo i slučajeva smrti od gladi.

Kako bi onemogućile krijumčarenje hrane, a i zbog ograničenja u željezničkom prometu, vlasti NDH ograničavale su putovanje željeznicom, kao i

⁹⁸ „Senzacionalna otkrića u nekim sarajevskim trgovinama”, *Novi list*, 29. 1. 1945., 5.

⁹⁹ „Gradsko poglavarstvo preuzima podjelu zaplijenjenih zaliha hrane”, *Novi list*, 12. 2. 1945., 3.

privatno kupovanje i prijevoz hrane. Ipak, budući da iste te vlasti nisu bile u stanju osigurati hranu u racioniranoj opskrbi, u Sarajevu je početkom 1945., u posljednjim mjesecima rata, više puta istaknuto da bi trebalo ukinuti sva ograničenja za putovanja namijenjena nabavi hrane. Tako bi Sarajlije, odnosno Bosanci, mogli u krajevima sjeverno od Save kupiti i prevesti potrebnu hranu.

Arhivski izvori

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HR-HDA):

– 211-HDS NDH: fond 211, Hrvatski državni sabor NDH.

– 215-MDR NDH: fond 215, Ministarstvo državne riznice Nezavisne Države Hrvatske.

– 217-MNG NDH: fond 217, Ministarstvo narodnog gospodarstva Nezavisne Države Hrvatske.

– 220-MSGP NDH: fond 220, Ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane Nezavisne Države Hrvatske.

– 221-MSPK NDH: fond 221, Ministarstvo skrbi za postradale krajeve Nezavisne Države Hrvatske.

– 223-MUP NDH: fond 223, Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske.

– 224-MOVT NDH: fond 224, Ministarstvo obrta, veleobrta i trgovine Nezavisne Države Hrvatske.

– 1450, Zbirka mikrofilmova: zbirka 1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku.

– 1555, Glavarstva: fond 1555, Fragmenti glavarstava građanske uprave Nezavisne Države Hrvatske.

Tisak

Hrvatski narod (Zagreb), 1941.

Novi list (Sarajevo), 1944-1945.

Literatura i objavljeni izvori

BARIĆ, Nikica. „Brod na Savi i krijumčarenje hrane na željeznicama za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske”. U: *Prilozi za povijest Broda i okolice*, knj. 2, ur. Marijan Šabić. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015, 163-196.

BARIĆ, Nikica. „ZEMPRO/DOPOS: Prisilni otkup poljodjelskih proizvoda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 23 (2023): 285-315.

BAVČIĆ, Uzeir. „*Merhamet*” (1913-2003). Sarajevo: Muslimansko dobrotvorno društvo „Merhamet”, 2003.

GLADANAC PETROVIĆ, Sanja. „Život u Sarajevu pod angloameričkim bombama (1943-1945)”. *Historijska traganja* 20 (2021): 226-230.

GREBLE, Emily. *Sarajevo 1941-1945: Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2011.

ХАМОВИЋ, Милош. *Избјеглиштво у Босни и Херцеговини 1941 – 1945*. Београд: Филип Вишњић, 1994.

PELESIC, Muhidin. „Sarajevo u Drugom svjetskom ratu – život u gradu od aprila 1941. do aprila 1945. godine”. U: *Prilozi historiji Sarajeva. Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju; Orijentalni institut, 1997, 367-380.

SUNDHAUSSEN, Holm. *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Großraum 1941-1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983.

ŠARAC, Nedim. „Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine”. U: *Sarajevo u revoluciji*, knj. 4: *U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945)*. Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1981, 9-61.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. 14: *Borbe u Bosni i Hercegovini 1943 god.* Beograd: Vojnoistoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1956.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knj. 2: *Dokumenti Nemačkog Rajha 1942*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1976.

SUMMARY

Food Supply of the City of Sarajevo during World War II

The paper, mainly based on sources from the Croatian State Archives in Zagreb, illustrates how the food supply of Sarajevo was organized during World War II, when the city was part of the Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska, NDH*). At that time, Sarajevo had approximately 80,000 inhabitants, but during the war, a large number of Muslim refugees from eastern Bosnia also resided in the city, fleeing their homes from insurgent attacks.

Due to continuous insurgent warfare and other wartime conditions, the authorities of the NDH were generally unable to provide enough food for the entire population. These general issues were also evident in the food supply of Sarajevo. The authorities aimed to ensure a rationed supply of food to the city's residents at moderate prices. This food had to be transported to Sarajevo from other parts of the country, specifically Slavonia and Sylvania. Due to various constraints in railway transport caused by insurgent attacks and later also by Allied air attacks, the transportation of food to Sarajevo was irregular and insufficient.

The rationed supply method functioned from 1941 to 1943 although with numerous problems. During that period the Sarajevo population received food irregularly and in insufficient quantities. However, the situation further deteriorated during 1944 and down to the end of the war. In this last period the rationed supply system almost ceased to function and private entrepreneurs – middlemen and traders – assumed the main role in the supply of Sarajevo. They were able to supply the city with sizeable amounts of foodstuffs, but prices of goods on the free market were extremely high and constantly rising. Although authorities took measures against price gouging and various malpractices, they were unable to prevent traders from continuing to raise food prices.

All the data indicate that the lack of food, or the availability of food only at exceptionally high prices, was a significant problem for a considerable portion of the Sarajevo population during the war. Nevertheless, their situation was better than that of numerous Muslim refugees who resided in Sarajevo during the war, among whom there were cases of death due to starvation.

Keywords: World War II; Independent State of Croatia; Sarajevo; Supply; Food supply